

БАЛАНЫН КАЛЫПТАНУУСУНА ҮЙ-БҮЛӨНҮН ЖАНА КООМДУН ТИЙГИЗГЕН
ТААСИРИ
ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ И ОБЩЕСТВО НА РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА
THE INFLUENCE OF THE FAMILY AND SOCIETY
ON THE DEVELOPMENT OF THE CHILD

*Боркошова С.М. – ЖАМУ
МК “ЖББ жана ГД” бөлүмүнүн башчысы*

Аннотация: Бул макалада баланын калыптануусуна эң биринчи үй-бүлөнүн, айрыкча эненин таасири чоң экендиги жазылды. Мекенге кызмат кылган, билимдүү жаштарды тарбиялоодо коомдун ролу да чагылдырылган.

Аннотация: В этой статье сказано во-первых о влиянии семьи на ребенка, особенно большое влияние матери. Воспитывать молодежь образованных в службе Родине, а также отображена роль общества.

Annotation: This article speaks first of the influence of the family on the child, especially the great influence of the mother. Educate young people educated in the service of the Motherland, as well as the role of society

Ачык сөздөр: Психология, адептүү, үй-бүлө, мектеп, эмгек, ата-эне, билим, коом.

Ключевые слова: Психология, нравственность, семья, труд, родители, общественность, образование.

Key words: Psychology, parents, family, work education, upbringing, school, moral.

Ар бирибиз жашообузду үй-бүлө деп аталган чакан уядан баштаганбыз. Анткени коомдогу бардык маселелер кайра ошол эле үй-бүлөгө барып такалат. Мейли мектеп же жогорку окуу жайы болсун, мейли мамлекеттик же бейөкмөт уюм болсун, коомдо кайсыл гана катмарда болбосун, адам үй-бүлөдө алган табылгасын өмүр бою колдонот. Үй-бүлө бул чакан мамлекет. Кубаттуу мамлекет пландуу үй-бүлөлөрдөн куралат. Үй –бүлөнүн архитектору –эркек, ал эми куруучусу –аял. Ошол себептен эне үйдүн куту берекеси.

Жарык ааламга келген акактай таза наристени тарбиялап чоңойтуу бул эненин мойнундагы эң чоң милдет, түйшүктүү жана жоопкерчиликтүү иш. Өзүбүз чоңойтуп, тарбиялап жаткан баланын психологиясын жакшылап билбей туруп балага туура, толук жеткиликтүү тарбия бере албайбыз. Ал үчүн эне ар тараптан өнүккөн, ден – соолугу таза, билимдүү, боорукер, мээримдүү, кечиримдүү, сабырдуу, чынчыл, сөзүндө турган, аманатка кыянат кылбаган, башкалардын жакшы сапатын көрө билген, ыймандуу, колунан бардык иш келген, берешен, жоомарт, мекенин сүйгөн, чыныгы педагог, психолог инсан болуу менен балага үлгү болуубуз зарыл. Ошондуктан биз энелер өзүбүз эң биринчи тарбиялуу болуубуз өтө манилүү.

Психиканын түзүлүшү реалдуу чындыктын баш мээде чагылышынын натыйжасындагы процесс болгондуктан өзүнчө эрктик, эмоционалдык таануу процесси; сезүү, кабыл алуу, көңүл буруу, элестетүү жана ойлоо процесстери кирет.

Адам дүйнөнү кабыл алууда, үйрөнүүдө, ал объектилерге эч качан кайдыгерлик менен карабайт. Белгилүү эмоциялык абалдар, сүйүнүү, козголуу, ачуулануу, кайгыруу, булар эмоциялык процесстерди түзөт. Психологиялык абалда адам бир эле күндүн ичинде

бир канча психикалык абалды башынан кечириши мүмкүн. Өзү катышкан, туш болгон окуя канчалык көп кырдуу болсо анын психикалык абалдары ошончолук түркүн түр менен көрүнөт. [2]

Педагогикалык психология окутуунун жана тарбиялоонун психологиялык мыйзам ченемдүүлүктөрүн түзөт. Педагогика, психология илими бири-бири менен өтө тыгыз байланыштуу, жеке инсандын ар тараптан туура калыптануусунда эң чоң ролду ойнойт. Баланын психикасын билбей туруп ага толук тарбия бере албайбыз.

Педагогика бардыгы үчүн: мугалимдер үчүн да, ата-энелер үчүн да зарыл илимге айланууга тийиш. В.А. Сухомлинский [5]

Тарбия адам коомунун эң негизги функциясы. Бүткүл адамзаттын иштеп чыккан материалдык жана руханий байлыгын улуу муундар улам кийинкилерге тарбия аркылуу берет. Тарбиясыз коомдо өсүү болбойт. Коомдун келечек тагдырын тарбия аныктайт. “Уул тарбияласаң; - эркекти, кыз тарбияласаң улутту тарбиялайсың” – деген накыл сөзү нукура эле акылдын каймагы. Анткени кыз келечек колукту, эне, чоң эне! Ал эми энелер – тубаса тарбиячы, болгондо да табигый мээрбан тарбиячы. Ар кандай улуттун ажары да, касиети да кызда – эне, чоң эне, таене. Энелер – аял заты – улуттук тарбия системасынын өзөгү. Ошондуктан биздин ата-бабаларыбыз аялзатынын табият жана коом алдындагы миссиясынын улуулугуна баш ийип, таазим этүү менен энени аялды ыйык тутуп, үй-бүлөдө аларды кут катары көргөндүгүнө Каныкей, Айчүрөк, Жаңыл Мырза, Кишимжан, Акыл Карачач, Курманжан Датка энелерибиздин көркөм элестери далил.

“Кыздын кырк чачы улуу” – деп ага өтө урматтап мамиле кылуу менен катар, “кыздуу үйдө кыл жатпайт”, “Эшигин көрүп төрүнө өт”, “Энесин көрүп кызын ал” – деп кыз тарбиялоого талапты катуу коюп, биздин бабаларыбыз, кыздарды социалдык жактан тезирээк жетилтүүгө умтулушкан. [6]

“Балалуу үй – падышалуу”. Бул макал элибиздин бала жана анын коомдогу орду тууралуу кемеңгер ой тыянагы десек болот. Биз анын кызматчысыбыз. “Вазир жакшы – хан жакшы” деген нусканын төркүнү ошол жакта. Демек падыша жакшы болуш үчүн, биз жакшы болушубуз керек.

“Тарбия” – арап тилинде деле “тарбия” деп аталып, адамды белгилүү адептик жүрүм-турумга ээ кылууну билдирсе, “таалим”: 1. Окуу, үйрөнүү, сабат ачуу 2. Билим алуу 3. Машыгуу 4. Түшүнүккө ээ болуу деген мамилелерди туюнтат. Демек баланы тарбиялоо үчүн эң биринчи биз өзүбүз тарбиялуу болушубуз зарыл.

Ибн Сина баланын наристе кезиндеги, бойго жеткен курагындагы психикасынын жетилүү жараянын терең изилдеп үйрөнүп, аны жемиштүү өстүрүүнүн каражатын изилдеген. Адам жарык дүйнөгө же жакшы же жаман же ачуулуу же боорукер болуп келбейт. Ар кыл таасир этүүчү себептердин жыйындысы аны мындай же тигиндей кылып калыптандырат. Сырткы чөйрөнүн таасирин кабыл алып, аны таанып билүү менен гана чектелбестен, анын таасири менен бала жакшы жаман сапатка ээ болот. Балдарды тарбиялоодо өтө кылдаттык менен мамиле жасоо керек. Баланын жан дүйнөсү таза тактай сыяктуу, ага ар кандай сүрөттү оңой эле чиймелеп тартса болот деп жазат улуу окумуштуу.

Омар Хаям ойчул, акын, окумуштуу катары тарбиянын максаты – ыйманы таза, акылы тетик, сезими курч адамды калыптандыруу.

Ибн Сина менен Фараби, Омар Хаям да адамдагы жаман сапат да жакшы сапат да тубаса берилбейт, ал түрдүү себептердин таасири астында калыптанат деген ойго келген.

Тарбиянын негизги милдети, Берунинин ою боюнча, адамдын жоругун жана акылын жаман касиеттерден тазалоо, аны жамандыкка алып баруучу эски ырым-жырым, үрп-адаттан, жалган ишенимден, мансапкорлуктан, көйрөндүктөн куткаруу... Беруни тарбияны өзүн-өзү тарбиялоо менен өтө тыгыз байланышта караган. [9] Орто кылымдын

улуу ойчулу Ибн Сина – тарбиянын негизги максаты инсанды акыл жана дене жагынан шайкеш өстүрүү, андагы оор басырык, токтоо мүнөздү калыптандыруу деп эсептеген.

Жусуп бабабыз инсандагы асыл сапаттарды жетилдирүүнүн эң негизги каражаты окуу, билим, илим экендигине элди ынандырып, малга, пулга жардылык эмес, руханий жардылык адамды кемсинтип, жан дүйнөсүн жардылантап, наадандык касиетке ээ кылып катардан чыгаарын эскертет.[9] Адамды байлык, бийлик көркүнө чыгарбайт. Инсандык касиети анын акылында. Акылды өстүрүүнүн каражаты окуу, эмгек.

Адеп – адамдардын коомдогу жана жеке турмушундагы бири-бири менен, коом менен мамилелеринин жана жүрүш-туруш нормаларынын тарыхый жыйындысы. Адептүүлүк адамдардын жеке мамилелерине, коомго жасаган мамилелерине, бири-бири менен жана коом менен карым катнашына, жакшылык-жамандык, абийирдүүлүк, уятсыздык, айкөлдүк, мыкаачылык деген түшүнүктөрдүн негизинде баа берет. Коом адеп ахлак нормаларын иштеп чыгат жана коргойт. Ага илим, салт-санаа, дин саясат, философия, юриспруденция, көркөм өнөр өндүү коомдук аң сезимдер да өз таасирин тийгизет. Үй-бүлөдө, балдар бакчасында жана мектепте балдарды адептүүлүккө тарбиялоонун милдети, инсандагы идеялык өзөктү – жарандык көз карашты, ишенимди, сезимди, жүрүм-турумду, сөз менен иштеги биримдикти калыптандыруу. Инсандык адептүүлүк аң-сезими, анын жүрүш-турушу, менен ишмердүүлүгүнө өз таасирин тийгизет.

Баланын жүрөгү башка бирөөлөр жөнүндө кооптоно баштаса, ал бирөөгө сөзсүз жакшылык кылгысы келип, кам көрүп, боорукер инсан болуп жетилет. Бала адам катары толук ишенип, тыянак кыла турган, үлгү ала турган инсан менен чогуу жашашы зарыл. Жакшына мамилелер курчаган чөйрөдө жашаган балада жакшы болууга умтулуу талабы калыптанат.

Адеп-ахлак тарбиясы өтө татаал, көп кырдуу карама-каршылыкка бай жараян. Тарбия жараянында тукум-куучулук, чөйрө жана тарбиячылардын талаптарынын ортосундагы, карама-каршылыктар көп кездешет.

Алсак, мугалимдер жана ата-энелер балдардын талаптарын дайыма эле туура түшүнүп, туура канааттандырууга умтулушпайт. Көпчүлүк учурда алардын каалоосуна тыюу салынат. Катуу жазадан корккон бала убактылуу каалоосун тыят, бирок карама-каршылык жоюлбай кала берет. Жаза коркунучу жоголору менен бала алиги каалоосун дароо канааттандырууга умтулат.

Адеп тарбиясы үзгүлтүксүз жараян, ал бала төрөлгөндөн эле баштап, инсандын бүт өмүрү бою улантылат.

Немис элинин чыгаан ойчул акыны Гете: “Боорукер пенде улуу инсандан кем эмес” – деген экен. Ошондуктан Ата Мекенине жан дили менен берилген патриотту, бардык элдердин маданий дараметин сүйүп, ал элдин өкүлдөрүн урматтаган интернационалистти, айкөл гуманистти тарбиялай турган адам, жөнөкөй эле боорукер, мээрбан, жан-жаныбарларга камкор пендени тарбиялоого тийиш.

Адамдын мээси анын жашоосунун алгачкы 12 жылында калыптанып, бул мезгил аралыгында ал болор-болбос нерсеге ызаланма келет. Каалагандай соккулар баланын ден соолугуна таасир тийгизет. Ошондуктан ата-энелер бул планда өзгөчө сак болуулары керек. Бала чоңойгондо (2 жаштан кийинки мезгилдерде) анын психикасынын калыптанышына жана өнүгүшүнө айлана чөйрө олуттуу таасир бере баштайт, биринчи кезекте үй-бүлө, чоңдор менен мамиленин мүнөзү. [10]

Чындыгында ооздон чыккан жакшы сөз да, адамдын ДНКсына гана эмес, анын ден соолугуна, акыл эсине, аң-сезимине, кулк-мүнөзүнө, ой жүгүртүүсүнө, жан дүйнөсүнө, жадагалса анын өмүрү менен тагдырына да таасир бере алат. Азыркы күндө илимпоздор таң калыштуу төмөнкү жыйынтыкка келишти: “ДНК адамдын ар бир сүйлөгөн сөзүн жана

ойлогон оюн кабыл алат. Кандай гана сөз айтылбасын – ал жөн гана сөз эмес, мүмкүн ал сенин жашоонду түп-тамыры менен өзгөртүп жиберүүчү “сөз” болуп калышы да мүмкүн. Башкача айтканда адам ким менен сүйлөшпөсүн, анын ДНКсында генетикалык программалар жазылып калат”. [11]

Чындыгында, психологдор психикалык ооруулардан баланын дени сак болуп калыптануусуна жана түрдүү ооруулардан айыгуусунун бир гана жолу бул “ыраазы болуу” экенин айтып келишет. Ар бир адам өзүнө, күнүмдүк абалына, айлана-чөйрөсүнө, ата-энесине, аялына (күйөөсүнө), балдарына, бир туугандарына, тууган уруктарына, досторуна, коңшуларына, коллегаларына, өз элине ыраазы болууну адат кылышы керек. Ыраазы болгон адам кечиримдүү да боло алат.

Тарбиячылар (ата-эне, мугалим) үнүлө изилдеп түшүнө албаган баладагы купуя сырлар андагы табият берген жөндөм, таланттар, себилген урук топураксыз жана азыксыз өнбөгөн сыяктуу эле керектүү шарт жаралып, атайын жагдай түзүлбөсө балдардагы түрдүү жөндөмдүүлүктөр өсүп-өнүкпөй калат.

Эл атасы –хан, бек болуп, эл камын ойлогон жүрүш-турушу үлгүлүү, нарк-нускалуу боло турган адамдын ордуна бир түркөй, наадан коомго пайдасы жок, ыймансыз болуп жетилиши да мүмкүн .

Демек, жыйынтыктап айтканда инсандын өсүп жетилүүсүндө анын табиятына ылайык уюштурулган тарбиянын орду өтө чоң. Ошондуктан төмөнкүдөй сунуш кылат элем:

1. Баланын көп кырдуу инсан болуп жетилүүсүндө чек жок деген ой “Эр жигитке 72 өнөр аздык кылат” – деген элдик макалда айтылат. Бала табияты купуя сырларга толгон керемет, өзүнчө бир жаратылыш. Купуя сырларды сыйкырчы ачкан сыяктуу билими күчтүү тарбиячылар гана керемет инсандарды тарбиялап чыга алат.
2. Инсандагы адептүүлүк касиетин патриоттук, интернационалисттик, гуманисттик, чынчылдык, акыйкатчылдык, уяттуулук, намыскөйлүк сапаттарын балдарда калыптандырууну үй-бүлө, балдар бакчасы, мектеп, орто жана жогорку окуу жайлар жана коомчулук үзгүлтүксүз жүргүзүүсү зарыл.
3. Азыркы Эгемендүү Кыргыз Мамлекетинин мектептеринин, окуу жайларынын жана коомчулуктун негизги милдети жаш муундардагы Ата Мекенинин гүлдөп өсүүсү үчүн, элинин тагдыры үчүн жоопкерчилик сезимин калыптандыруу.
4. Бүгүнкү Эркин Демократиялык Кыргызстандын доору Кыргызстандыктардын акылына, нравалык потенциалына, эркинин, ишенимдеринин жана мүнөзүнүн бекемдигинин, руханий байлыгынын зор сыноодон өтүүсүн талап кылууда. Ошондуктан дүйнөлүк өнүгүүнүн цивилизациясында адамзат алдындагы чоң жоопкерчиликти алуу. Бул үчүн ким болуу керек? Чыныгы адам болуу керек! Кыргызды дүйнөгө тааныткан Чынгыз Айтматов атабыз “Адам үчүн эң кыйыны күн сайын адам болуу,” – деп бекеринен айтпаган. Бул чыныгы адам Мамлекеттин эң кичинекей ячейкасы болгон үй-бүлөдө, балдар бакчасында, мектепте, окуу жайларда, коомдо калыптанат. Ал үчүн баарыбыз биргеликте аракет кылуубуз керек.
5. “Мен таза болсом, сен таза болсоң, коом да таза болот”-деп чыныгы мекенин сүйгөн улуу инсан Искак Разаков айткандай, мекенди сүйгөн, элибизге, жерибизге кызмат кылган, илимдүү, билимдүү, ыймандуу, ар тараптан гармониялуу өнүккөн, жүрөгү таза, ден соолугу чың, келечек муундарды тарбиялап эрезеге жеткирүү ар бирибиздин эң чоң милдетибиз.
6. Жашоодогу бардык жаш энелердин, кыздарыбыздын кулагына күмүш сырга эч качан баланы алгачкы жаш курагында эне мээриминен ажыратышпаса, баланы башкаларга таштап чет жактарга кетишпесе, жаш наристенин көз жашын агызып, тирүү туруп

баланын энеге болгон ыссык сүйүүсүн суутпаса, ар дайым энелик мээрим бала үчүн өз нурун берип турса кандай жакшы болоор эле.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Ашур Али уулу Мавлян. Ооруу жана шыпаа. – Б.:2017.
2. Бекембай Апыш. Тарбия назарияты – Ош:1996
3. Сабыр Иптар уулу. Кыргыз жан дүйнөсү./ Б.:2017.
4. Козубек Миңбаев, Курак жана педагогикалык психология/ – Ош:1995
5. Мудрость воспитания книга для родителей. Бим-Бад Б.М., Днепров Э.Д., Корнетов Г.Б. Москва Изд.: “Педагогика”, 1989.
6. Шоокум журналы. Бугу, 2017 жыл.